

СПОРУДЖЕННЯ УКРІПЛЕНИХ РАЙОНІВ «ЛІНІЇ СТАЛІНА» В УКРАЇНСЬКІЙ РСР

У статті проаналізовано причини, підготовку, вжиття практичних заходів зі спорудження укріплених районів «Лінії Сталіна» в Радянській Україні протягом 1929–1939 рр., подано їх коротку характеристику. З'ясовано, що укріплена смуга «Лінія Сталіна», котрою фортифікується західна і південно-західна ділянка державного кордону, створювалася в два етапи.

***Ключові слова:** «Лінія Сталіна», укріплена смуга, укріплений район, довготривала фортифікація, інженерні війська, теоретична розробка, споруда.*

Практично з моменту свого зародження кожна країна дбає про свою оборонну міць, у системі якої, як свідчить історія, тривалий час чи не головну роль відігравала фортифікація державної території. Постійний пошук найоптимальніших варіантів укріплення, розвиток засобів оборони і наступу призвели до того, що в ХХ ст. з'явилися так звані укріплені лінії, які склалися з укріплених районів (далі – УР).

У період між двома світовими війнами такі лінії були побудовані в багатьох державах і відомі під узагальненими назвами: «Лінія Зіґфрида» (Німеччина), «Лінія Мажино» (Франція), «Лінія Маннергейма» (Фінляндія), «Лінія Метаксаса» (Греція) та ін. Потужну укріплену лінію побудувала в Маньчжурії і на багатьох тихоокеанських островах Японія після окупації низки держав Південно-Східної Азії.

У цей період створюються й укріплені смуги західної і південно-західної ділянок державного кордону Радянського Союзу, що будуються в 3 етапи: протягом 1929–1936 рр. – перший етап; другий етап – 1938–1939 рр.; третій етап – 1940–1941 р. Укріплені райони, збудовані на першому і другому етапах, належать до так званої «Лінії Сталіна», на третьому етапі – до «Лінії Молотова».

Залишки укріплених районів можна зустріти й сьогодні по всьому західному і південно-західному прикордонні України, що викликає великий інтерес у сучасних істориків та дослідників, а зважаючи на те, що це досить потужні військово-інженерні споруди, то й у військовиків. З огляду на це, дослідження питання створення та використання УР має пізнавальне і наукове, а для сучасних військових інженерів ще й прикладне значення.

Останнім часом фахівці й науковці дедалі більше цікавляться цією проблемою. Так, питаннями розвитку фортифікаційних ідей в СРСР цікавився К. Назаренко [1], методами будівництва – П. Танько [2]. Загальну картину будівництва фортифікаційних споруд на західних кордонах СРСР аналізували А. Ісаєв [3], А. Хорьков [4], А. Кузяк і В. Камінський [5], І. Данілов [6] та інші. Дослідженню окремих УР чи їх складових частин присвятили свої праці такі дослідники: І. Данілов – Шепетівсько-Ізяславському укріпрайону [7]; його ж робота разом з Гансом-Рудольфом Нойманном стосується Могилів-Подільсько-Ямпільського УР [8]; П. Шмуневський і А. Кузяк досліджували фортифікації Новоград-Волинського УР [9]. Окремі питання бойових характеристик «Лінії Сталіна» розглядали М. Свірін [10] і Ю. Веремєєв [11]. Однак досі комплексного наукового дослідження спорудження укріплених районів «Лінії Сталіна» в УРСР здійснено не було.

Мета статті – здійснити аналіз причин, підготовки, вжитих практичних заходів зі спорудження укріплених районів «Лінії Сталіна» в Радянській Україні протягом 1929–1939 років і коротко їх охарактеризувати.

Одразу ж варто зазначити, що в Радянському Союзі укріплену смугу, про яку йтиметься, офіційно ніколи не називали «Лінією Сталіна». Так її іменувала тільки німецька пропаганда і західна преса. Ця назва вперше з'явилася у грудні 1936 р. в статті російськомовної газети «Сьогодні», котра видавалася в Латвії. Потім ця ж стаття була передрукована британською газетою «Дейлі Експрес», і термін «Лінія Сталіна» отримав розповсюдження [11].

Після Першої світової та Громадянської війн в оборонному стратегічному відношенні конфігурація західного кордону СРСР, порівняно з облаштуванням західних кордонів Російської імперії, набула не самого кращого вигляду. Серйозні зміни у територіальному складі союзних республік призвели до того, що більшість фортець та елементів військової інфраструктури, які були на західних територіях, опинились у суміжних державах. Великі політичні та промис-

лові центри розташовувались досить близько від кордону: Ленінград, Мінськ, Одеса, інші – на відстані 30–50 км, що створювало загрозу їхнього захоплення противником у перші ж дні війни. Проблематичними ставали питання планомірної мобілізації, зосередження військ тощо. Тому актуальним було будівництво нових укріплень на кордонах держави, котрі могли б допомогти вирішити першочергові завдання, що виникають на початку війни, сприяти посиленню оборонного, а в окремих випадках і наступального потенціалу збройних сил.

Але економічні, фінансові та матеріальні труднощі перших років змушували радянську владу економити буквально на всьому. У зв'язку з цим структурна побудова армії переводиться на територіально-міліційну систему, максимально скорочується кількість інженерних військ (на 1 жовтня 1925 р. їхня чисельність – 11 415 чоловік, або 2,1%. [12, с. 43]. За такого стану у сфері фортифікації доводилося обмежуватися лише теоретичними розробками.

Окрім суто матеріальних ускладнень, фортифікацію стримувала й відсутність як у політичному керівництві держави, так і у військовому середовищі чітко вираженої військової доктрини.

Якщо у перші роки після перемоги в громадянській війні домінувала оборонна позиція і панувала теза: Радянський Союз – єдина соціалістична держава в оточенні ворогів, а відповідно, щоб вижити, СРСР повинен мати сильну оборону, – то із зміцненням радянської влади, виходом з міжнародної ізоляції та особливо зміцненням позицій і розширенням сфери діяльності Комуністичного Інтернаціоналу наростала ейфорія очікування можливої світової революції.

При цьому Комінтерн все більше робить ставку на війну як на каталізатор світової революції, бо, як заявив на VI Конгресі Комінтерну М.І. Бухарін, сам Комінтерн народжений війною. Позаяк подібна позиція спостерігалася і в радянському керівництві, це дало мотив польській газеті «Епоха» констатувати у 1928 р.: «Виступ Бухаріна довів, що Комінтерн і радянський уряд – це одне й те ж» [13, с. 49].

Результатом посилення подібних настроїв стало те, що оборонна концепція відсовується на задній план; замість неї виступає ідея війни на чужій території й малою для Червоної Армії кров'ю. І хоча більшість військових інженерів працювала, дотримуючись принципу, що «військово-інженерне мистецтво повинно не тільки передбачити найближче майбутнє, але і вказати загальній техніці шлях бажаного розвитку», їхня думка про гармонійне поєднання засобів оборони і наступу ігнорувалась [14, с. 188].

Орієнтуючись на висунуту наркомом оборони К.Є. Ворошиловим ідею особливої маневреності Червоної Армії, з кінця 1920-х рр. на штабних і військових навчаннях та іграх все менше уваги приділяють питанням стратегічної оборони і такого виду маневру, як відступ. Розмови про можливу оборону і відступ Червоної Армії вважаються панікерськими і жорстко припиняються. Відтак не приділяється належної уваги і проблемі фортифікації.

Не сумніваючись у тому, що практично відразу ж після вторгнення на територію СРСР Радянська армія зуміє вигнати агресора і приступити до бойових дій у межах його ж території, вище військове командування після загострення в 1927 р. зовнішньополітичної ситуації, яка сприймалась як реальна загроза нової війни [15, с. 155–156], все ж ухвалює рішення про спорудження вздовж лінії держкордону «дешевої» укріпленої смуги паліативного характеру [13, с. 50].

Автор вважає, що саме наведені чинники призвели до досить легковажного підходу до фортифікації першого періоду, і не погоджується з думкою багатьох любителів-дослідників, які звинувачують у тупості та недалекоглядності радянських інженерів 20-30-х рр. ХХ ст. Адже у даний час напрацьовується маса теоретичних розробок зі створення укріплених смуг*, укріплених районів†, довготривалих фортифікаційних споруд (далі – ДФС), конкретно кожного їхнього вузла. Виходить велика кількість літератури з фортифікації різноманітного плану – від брошу-

* Укріплена смуга – система укріплених районів, оборонних позицій, вузлів опору і опорних пунктів, обладнаних довготривалими фортифікаційними спорудами і загородженнями, що зводилась вздовж державного кордону для прикриття важливих напрямків [16].

† Укріплений район – район (рубіж) чи смуга місцевості, обладнана системою довготривалих і польових вогневих та інших фортифікаційних споруд у поєднанні з різними інженерними загородженнями й підготовлена для тривалої оборони спеціально призначеними військами самостійно чи у взаємодії з польовими військами. УР призначались для прикриття ділянок державного кордону, важливих в оперативно-стратегічному відношенні напрямків чи об'єктів, політичних або промислових центрів [17].

ри Б. Пономаренко «Лопата – друг рушниці» [18, с. 237] до ґрунтової праці В. Коханова «Інженерна підготовка держав до оборони» [19, с. 168] та ін.

Як результат, на першому етапі інженерного забезпечення території СРСР, що охоплює період з 1928 по 1939 р., УР зводилися перш за все на західній ділянці вздовж лінії кордонів із Фінляндією, Естонією, Латвією, Польщею і Румунією, а також на Далекому Сході.

УР того часу були завчасно обладнаними ділянками території, витягнутими в одну лінію на 80–120 км по фронту з глибиною оборони 1–3, 2–4 км, що склалися з батальйонних позицій, віддалених одна від одної на відстань 5–8 км. Фортифікаційні укріплення споруджувалися в основному як польові та довготривалі* деревоземляні вогневі споруди (далі – ДЗВС) на максимальній відстані 10–15 км, а місцями і ближче до лінії кордону. Окрім ДЗВС, споруджувалися і нечисленні залізобетонні кулеметні вогневі споруди на 1–3 амбразури зразка «М» – одноповерхові та зразка «Б» – двоповерхові.

У таких спорудах використовувалося штатне кулеметне озброєння, встановлене на спеціальних настінних стаціонарних верстатах. Амбразури закривалися бронешитами і бронезаслінками.

Ще менше було забетоновано артилерійських півкапонірів з 76-міліметровою гарматою, встановленою на спеціальний верстак [20, с. 8–9].

Тактичне передпілля було обладнане дротяними загородками, ровами, протитанковими надобв'язками. Там, де дозволяла місцевість, проводилося штучне заболочування або затоплення.

За такою типовою схемою спочатку протягом 1928–1937 рр. було зведено 13 УР: Мінський [21], Полоцький [22], Себежський (польовий), Островський, Псковський, Кінгісепський [23], Карельський (північний комплекс) [24], а також Мозирський [25]. В Україні – Київський, Коростеньський, Летичівський, Могилів-Подільський–Ямпільський, Рибницький, Тираспольський, Новоград-Волинський УР південного комплексу [26, с. 40–41].

У цих укріпрайонах будувалось 3 196 оборонних споруд, котрі обслуговувалися 25 кулеметними батальйонами загальною чисельністю до 18 тис. чоловік [4, с. 47].

Через вказані причини УР того періоду були далекі від досконалості. Більше того, з низки причин для їхнього спорудження мало застосовувалася броня; слабо використовувалося електроустаткування; була відсутня мережа підземних комунікацій. До решти недоліків, характерних для цих укріпрайонів, слід віднести майже повну відсутність умов для передпілля, особливо по лінії Тираспольського, Рибницького, Могилів-Подільського УР [3, с. 292]; недостатню забезпеченість флангів і тилу від обхватів і обходів противника, що у маневровій війні знижувало їхню оперативну цінність; відсутність далекобійної артилерії для боротьби з штурмовою і осадною артилерією противника – з 3 196 побудованих ДВС тільки 409 призначалися для розміщення казематної артилерії; споруди були в основному фронтального типу [6, с. 61].

Після того, як у Європі із середини 30-х рр. почало розгорятись вогнище нової війни і стало зрозумілим, що СРСР навряд чи вдасться його уникнути, було прийнято рішення щодо підсилення існуючих укріпрайонів і створення нових.

Розгорнуті у 1938 р. роботи були спрямовані на те, щоб у старих УР з метою їхнього удосконалення збільшити кількість артилерійських споруд. Крім того, почали зводити ще 8 нових укріпрайонів: Островський, Себежський (польовий), Слуцький [27, с. 46]; на території України: Остропільський, що прикрив проміжок між Летичівським і Новоград-Волинським УР, Шепетівсько-Ізяславський, Старокостянтинівський, Проскурівський, Кам'янець-Подільський та Дідовичський вузол оборони Новоград-Волинського УР, які створили новий оборонний рубіж [26, с. 40–41].

У нових укріпрайонах змінилася система побудови вогню, адже у них будувалася більша кількість ДВС для ведення флангового вогню. Оборонні рубежі зводилися у вигляді окремих опорних пунктів із розвинутою обороною флангів. Ці ДВС істотно перевершували за своїм захистом, озброєнням і внутрішнім обладнанням більш ранні споруди.

Але слід зазначити, що кількість закінчених споруд цього періоду (1 028) навряд чи становила 50% від запланованого [28, с. 176]. Промисловість СРСР не могла задовольнити потреби військово-інженерної служби. Наприклад, у 1938 р. план постачання був виконаний: лісом – на 27%, цементом – на 28%; у 1939 р. – на 34 і 53% відповідно [8, с. 87]. Будівництво, як і у по-

* Залежно від специфіки, фортифікація поділяється на довготривалу і польову. Довготривала – це завчасне укріплення надважливих пунктів та напрямків з метою оборони. Польова – тимчасові оборонні споруди.

.....
передньому випадку, йшло зі зривами термінів постачання обладнання і озброєння, що призвело до невиконання планів; крім того, значна кількість побудованих споруд взагалі не мала озброєння і устаткування, а масові репресії знову призвели до нестачі кваліфікованих кадрів [6, с. 61].

Все ж у випадку завершення цього будівництва найважливіші промислові та сільськогосподарські райони України були б прикриті двома рубежами довгострокових укріплень, що повністю виключало би ймовірність захвату їх противником.

Та ці плани не збулись. Експансія СРСР у період 1939–1940 рр. призвела до розширення його меж. У цій ситуації як УР, збудовані впродовж 1928–1936 рр., так і ті, що будувалися у 1938–1939 рр., залишилися у глибокому тилу.

З осені 1939 р. всі роботи на старому кордоні були припинені, за винятком Кам'янець-Подільського УР. Були значно скорочені й бойові підрозділи укріпрайонів. Існуючі УР в основному консервувались, а боєприпаси, озброєння, спеціальне обладнання частково здавалось на склади, а частково йшло на обладнання нових ДФС [29, с. 96]. Усі сили будівельників, техніка та обладнання були перекинуті на новий кордон, де спішно стали готуватись до зведення нових УР [30, с. 83].

До речі, з приводу того, чи потрібно було демонтувати обладнання й озброєння старих УР і споруджувати за їх рахунок ДФС у нових, чи варто було підтримувати бойову готовність УР на старому кордоні, існує багато суперечок [13, с. 51]. На думку автора, частково мають рацію і ті, хто вважає таке рішення помилковим, і ті, хто виправдовують його. З одного боку, зрозуміло, що повне збереження старої укріпленої смуги в глибокому тилу – прекрасна гарантія міцної оборони. Але з іншого боку, слід зважити на те, що якщо на «Лінії Сталіна» було побудовано і знаходилося на момент консервації у стадії будівництва 3 817 ДВС, то на «Лінії Молотова» будувалося 5 807 споруд – у півтора рази більше! [3, с. 298] Виробити з нуля все озброєння і обладнання нової смуги оборони було неможливо ні за часом, ні за коштами. Тому винуватцями у тому, що стару укріплену смугу роззброїли, а на новій не закінчили будівництво і озброєння, потрібно шукати передусім серед військово-політичного керівництва держави, яке допустило такий стан речей, що коли розпочалась війна, у фортифікаційному будівництві був найбільш критичний момент.

Що ж до того, що УР на старому кордоні були закинуті чи, більше того, взагалі зруйновані, то такі думки, можливо, стали наслідком нетривалого періоду 1940–1941 рр., коли як самостійні командні інстанції на заході СРСР зберігалися тільки управління Карельського, Кам'янець-Подільського, Могилів-Подільського і придністровських УРів, а управління й кулебати решти укріпрайонів організаційно знаходилися у підпорядкуванні дислокованих у відповідних місцевостях стрілецьких дивізій [31, с. 101]. Однак вже на 1 червня 1941 р. в 13 УР на старому кордоні розташовувалось 25 кулебатів загальною чисельністю 17 080 чоловік [3, с. 301].

До речі, за спогадами Г. Жукова, це питання дуже гостро обговорювалось на Головній військовій раді, й оскільки єдиної думки дійти не вдалось, доповідь щодо нього було зроблено самому Й. Сталіну. Першим своїм рішенням він наказав зняти частину артилерійського озброєння з другорядних ділянок і перекинути його на західний і південно-західний напрями, тимчасово пристосовувавши цю конструктивно застарілу артилерію для нових споруд. Проте після другої доповіді Й. Сталіну було дозволено зберегти на роззброюваних ділянках частину артилерійського озброєння. У результаті щодо питання про УР, будівництво яких почалося в 1938–1939 рр., Генеральним штабом 8 квітня 1941 р. були дані командувачам Західного і Київського особливих військових округів директиви наступного змісту: «Надалі до особливих вказівок Слущкий, Себежський, Шепетівсько-Ізяславський, Старокостянтинівський, Остропільський УР утримувати у стані консервації». Тобто Г. Жуков стверджує, що УР на старому державному кордоні не були повністю роззброєні й ліквідовані. Їх переважно зберегли на всіх найважливіших ділянках і напрямках [32, с. 271–273].

Отже, з досліджуваного матеріалу можна зробити висновок, що протягом 1929–1939 рр. у Радянському Союзі, подолавши спротив значної частини військово-політичного керівництва, в два етапи створюється укріплена смуга – «Лінія Сталіна», котрою фортифікується західна і південно-західна ділянка державного кордону. За цей період в Україні споруджується 12 укріплених районів, які створюють новий оборонний рубіж для прикриття стратегічних напрямків. Подальші дослідження стосуватимуться питання озброєння та обладнання укріплених районів та

їхніх оборонних споруд.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Назаренко К.Б. К вопросу о развитии фортификационных идей в СССР в 20–30-х гг. XX века [Електронний ресурс] / К.Б. Назаренко. – Режим доступу : http://www.kaur.ru/articles/soviet_fortification.htm. – Заголовок з екрана.
2. Танько П. Фортифікація Південно-Західної ділянки / П. Танько // Прикордонник України. – 2002. – 12 жовтня. – С. 7.
3. Исаев А. Антисуворов / А. Исаев – М. : Эксмо, Яуза, 2004. – 416 с.
4. Хорьков А.Т. Укрепленные районы на западных границах СССР / А.Т. Хорьков // Военно-исторический журнал. – 1987. – № 12. – С. 47–54.
5. Кузяк А.Г. Железобетонные сооружения укрепленных районов СССР на территории Украины. 1928–1936 гг. / А.Г. Кузяк, В.В. Каминский // Крепость Россия : Историко-фортификационный сборник. – Владивосток : Дальнаука, 2005. – Вып. 2. – С. 6–75.
6. Данилов И. Советские укрепленные районы – прошлое и настоящее / И. Данилов // Фортеця. – 1997. – № 1. – С. 61–63.
7. Данилов І.В. Шепетівський укріпрайон в системі південного оборонного комплексу СРСР / І.В. Данилов // Південно-Східна Волинь : наука, освіта, культура : Матеріали регіональної наукової краєзнавчої конференції. – Хмельницький-Шепетівка : Вид-во «Поділля», 1995. – С. 188–191.
8. Данилов И.В. Могилев-Ямпольский укрепленный район / И.В. Данилов, Ганс-Рудольф Нойманн // Первая Могилев-Подольская краеведческая конференция (октябрь 1996 г.). – Могилев-Подольский, 1996. – С. 85–88.
9. Шмуневский П.П. Гульская «мина» / П.П. Шмуневский, А.Г. Кузяк // Полигон. – 2002. – № 3. – С. 38–43.
10. Свири́н М. Зачем Сталин уничтожил «Линию Сталина»? [Електронний ресурс] / М. Сви́рин. – Режим доступу : <http://tank.uw.ru/ms/poligon/ur1/> – Заголовок з екрана.
11. Веремеев Ю. «Линия Сталина» и подготовка партизанской войны [Електронний ресурс] / Ю. Веремеев. – Режим доступу : <http://army.armor.kiev.ua/hist/linia-stalina.php>. – Заголовок з екрана.
12. Майков Е.М. Советские инженерные войска / Е.М. Майков, А.Т. Гнедин. Под ред. генерал-полковника инж. войск К. Назарова. – М. : Воениздат, 1954. – 224 с.
13. Безсмертя. Книга пам'яті України : 1941–1945 роки / Гол. ред. І. О. Герасимов. – К. : Пошуково-видавниче агентство «Книга пам'яті України», 2000. – 872 с.
14. Данилов І.В. Шепетівський укріпрайон в системі південного оборонного комплексу СРСР / І.В. Данилов // Південно-Східна Волинь : наука, освіта, культура : Матеріали регіональної наукової краєзнавчої конференції. – Хмельницький-Шепетівка : Вид-во «Поділля», 1995. – С. 188–191.
15. Симонов Н.С. Крепится оборона Страны Советов, «военная тревога» 1927 г. и ее последствия / Н.С. Симонов // Отечественная история. – 1996. – № 3. – С. 155–167.
16. Советская военная энциклопедия. – М. : Воениздат, 1980. – Т. 8. – 685 с.
17. Большая Советская Энциклопедия. – М. : Политиздат, 1956. – Т. 44. – С. 176.
18. Пономаренко Б. Лопата – друг рушниці. 3-тє вид. / Б. Пономаренко. – Харків : Державне видавництво України, 1930. – 46 с.
19. Коханов В.Н. Инженерная подготовка государств к обороне / В.Н. Коханов. – М.-Л. : Госиздат. Отдел военной литературы, 1928. – 395 с.
20. Ленский А.Г. Сухопутные силы РККА в предвоенные годы. Справочник / А.Г. Ленский. – СПб. : Б&К, 2000. – 325 с.
21. Каминский В. Минский УР 1932–1939 гг. [Електронний ресурс] / В. Каминский. – Режим доступу : <http://www.stalin-line.by.com>. – Заголовок з екрана.
22. Каминский В. Полоцкий укрепрайон [Електронний ресурс] / В. Каминский. – Режим доступу : <http://www.stalin-line.by.com>. – Заголовок з екрана.
23. Каминский В. Для долговременной обороны [Електронний ресурс] / В. Каминский. – Режим доступу : <http://www.stalin-line.by.com>. – Заголовок з екрана.
24. Карельский укрепленный район [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kaur.ru>. – Заголовок з екрана.
25. Каминский В. Мозырский укрепрайон [Електронний ресурс] / В. Каминский. – Режим доступу : <http://www.stalin-line.by.com>. – Заголовок з екрана.
26. Коваль М.В. Довготривала фортифікація на теренах України напередодні та під час другої світової війни. Міфи і реалії / М.В. Коваль. – Хмельницький : Видавництво Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, 2005. – Частина 1. – 516 с.
27. Инженерное обеспечение оборонительных операций войск Советской Армии в Великой Отечественной войне в 1941–1945 гг. – М. : Воениздат, 1979. – 179 с.
28. Захаров М.В. Генеральный штаб в предвоенные годы / М.В. Захаров // Вестник истории. – 1989. – № 6. – С. 172–187.

29. Колесник А.Н. Советские военные строители / А.Н. Колесник / Под. ред. Н.Ф. Шестопалова. – М. : Воениздат, 1988. – 303 с.
30. Вергель Ю. Архитектура війни / Ю. Вергель // Вартові героїзму і звитяги : Київський укріпрайон (УР-1). – К. : Пошуково-вид. агенство «Книга пам'яті України», 2001. – С. 81–96.
31. Хорьков А.Г. Грозовой июнь / А.Г. Хорьков // Вестник истории. – 1991. – № 6. – С. 99–107.
32. Жуков Г.К. Воспоминания и размышления / Г.К. Жуков. – М. : Воениздат, 1964. – Т. 1. – 456 с.

Коваль М.В. СООРУЖЕНИЕ УКРЕПЛЕННЫХ РАЙОНОВ «ЛИНИИ СТАЛИНА» В УКРАИНСКОЙ ССР

В статье проанализированы причины, подготовка, проведение практических мероприятий по сооружению укрепленных районов «Линии Сталина» в Советской Украине в течение 1929–1939 годов, дана их краткая характеристика. Доказано, что укрепленная полоса «Линия Сталина», которой фортифицируется западный и юго-западный участок границы, создавалась в два этапа.

Ключевые слова: «Линия Сталина», укрепленная полоса, укрепленный район, долговременная фортификация, инженерные войска, теоретическая разработка, сооружение.

Koval M.V. CONSTRUCTION OF FORTIFIED SECTIONS OF “STALIN’S LINE” IN THE UKRAINIAN SOVIET SOCIALISTIC REPUBLIC

The article touches upon the analysis of the reasons, preparation, carrying out of practical measures concerning the construction of the fortified sections of “Stalin’s Line” in the Ukrainian Soviet Socialistic Republic in 1929–1939. Their short description has been done. It has been studied that fortified line “Stalin’s Line” fortifying the Western and South-Western sector of the state border was constructed in two stages.

Keywords: Stalin’s Line, fortified line, fortified section, long-term fortification, engineer troops, theoretical model, building.

УДК 94(477)

С.В. Стельникович

**УМОВИ ЖИТТЯ ФОЛЬКСДОЙЧЕ НА ТЕРИТОРІЇ
ГЕНЕРАЛЬНОГО ОКРУГУ ЖИТОМИР**

На основі широкої джерельної бази аналізується політика нацистського окупаційного режиму, спрямована на забезпечення умов проживання фольксдойче на території генерального округу Житомир. Звернено увагу на особливості організації економічного, соціального, культурно-освітнього життя місцевих німців; на взаємовідносини фольксдойче з ненімецьким населенням регіону. Визначено, що відповідні заходи були пріоритетними у діяльності окупаційної адміністрації.

Ключові слова: генеральний округ Житомир, фольксдойче, військова адміністрація, цивільна адміністрація, германізація.

Одним із головних напрямків у діяльності нацистської військової та цивільної адміністрацій на території України в період Другої світової війни була політика забезпечення умов життя фольксдойче – етнічних німців місцевого походження. Центральне місце у цьому відношенні відводилося генеральному округу Житомир, на території якого проживала чи не найбільша німецька етнічна меншина. Лише станом на кінець 1941 р. у регіоні було зареєстровано понад 40 тис. фольксдойче [1, арк. 10]. Восени 1942 р. з ініціативи райхсфюрера СС Г. Гімmlера між Житомиром та Бердичевом була утворена колонія німецьких поселенців – Гегевальд. Через рік, восени 1943 р., було офіційно оголошено про заснування другої німецької колонії в житомирському генеральному окрузі між Коростенем і Черняховом – Фьорстерштадт, або Черняхів [2, арк. 1–2]. У рамках реалізації нацистського генерального плану «Ост» колонії Гегевальд та Фьорстерштадт мали стати плацдармом для майбутньої німецької колонізації окупованих територій СРСР.

У сучасній історіографії окреслена проблематика не виступала предметом окремого наукового дослідження. Водночас низка вітчизняних та іноземних учених, серед яких М. Коваль, П. Медведюк [3], В. Васильчук [4], О. Іванов, І. Іваньков [5], В. Гінда [6], В. Лауер [7] та інші, торкаючись питань становища фольксдойче та різних напрямків нацистської політики стосовно етнічних німців на території України в період Другої світової війни, контекстуально певну увагу звертають і на генеральний округ Житомир.